

Pukovnik, vanr. prof.
mr MLADENKO COLIĆ

Uticaj Titove koncepcije opštenarodnog ustanka 1941. godine na planove okupacionih sila

Za potpuno sagledavanje *Titove koncepcije opštenarodnog ustanka 1941. godine* moraju se uzeti u obzir uslovi u kojima se ona pojavila i realizovala, a takođe i to kako je ona uticala da se ti uslovi menjaju, posebno oni koji su bili nametnuti okupacijom Jugoslavije i njenom ulogom u ratnim planovima sila Osovine, odnosno u ratu nacističke Nemačke protiv Sovjetskog Saveza.

Da bi se ti uslovi sagledali u kontinuitetu, treba poći od tridesetih godina ovoga veka, kada je Hitler — zadržavši kao osnovu nacističkog programa pangermansku ekspanzionističku politiku (proširenu i na Aziju), modifikovanu u metodu realizacije i u obimu zahteva — planirao da se najre stvori biološki čisto germansko jezgro, zatim da se to jezgro okruži vazalnim državama i na kraju, prodiranjem daleko van Evrope, da Nemačka nametne dominaciju čitavom svetu. Taj plan je trebalo realizovati kombinacijom nacističke propagande, ucena, aktivnosti pete kolone i maksimalnom upotrebom oružane sile.

U okviru plana stvaranja nemačke svetske imperije i formulisanja istočne politike predviđeno je da se slovenski narodi delom unište, delom rasele, a ostatak da služi kao roblje kolonizovanim predstavnicima vladajuće germanske rase. S tim u vezi, Hitler je utvrdio koncepciju razbijanja Jugoslavije. Međutim, iz pragmatističkih razloga, kasnija politika nacističke Nemačke prema Jugoslaviji oscilirala je od nastojanja da je podvrgne uticaju do njenog prepuštanja interesnoj sferi Italije, zavisno od razvoja međunarod-

nih odnosa, angažovanja Nemačke u zapadnoj ili kasnije istočnoj Evropi.¹

Nacistička Nemačka i fašistička Italija, u zajedničkoj politici eliminisanja Jugoslavije razbijanjem njene teritorije ili čvrstim vezivanjem za sebe, podržavale su legitimiste u Austriji i revizionističke tendencije u Mađarskoj i Bugarskoj u njihovim revandikacijama prema Jugoslaviji.²

Potpisivanjem protokola, 25. marta 1941, o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, Nemačka i Italija su smatrale da su ostvarile svoj cilj i konačno Jugoslaviju uvrstile u red svojih satelita kao celinu umesto njenog razbijanja. Međutim, kada je pod pritiskom narodnog revolta izvršen puč u Beogradu, Hitler je 27. marta rešio da napadne i uništi Jugoslaviju kao državu. To je učinjeno nemačko-italijansko-mađarskom agresijom u aprilskom ratu. Hitlerovim privremenim smernicama o podeli Jugoslavije jugoslovenska državna teritorija je podeljena između Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske i okupirana.³

Posle aprilskog rata Nemačka je povukla iz Jugoslavije sve svoje divizije koje su učestvovala u agresiji, a za vojno obezbeđenje okupacije dovela četiri nove divizije sa Štabom više komande 65 za naročitu upotrebu. Italija, Mađarska i Bugarska angažovale su one iste snage koje su učestvovala u aprilskom ratu. Osloncem na pro-fašističke i separatističke nacionalne grupacije formirane su kvislinške vojne formacije i uključene u vojno obezbeđenje okupacije, uglavnom, na nemačkom okupacionom području.

Tako su svi delovi Jugoslavije, bez obzira na to kakav su im status dali okupatori (anektirano područje, okupirana zona, pridružena pokrajina, oslobođena oblast, protektorat ili nezavisna država), posednuti okupacionim trupama koje su početkom jula, odnosno uoči oružanog ustanka, brojale ko 400.000 vojnika svrstanih u 23 divizije, 7 brigada i više drugih manjih jedinica.⁴

¹ H. Rauschening, *Moji poverljivi razgovori s Hitlerom* (prevod), Zagreb 1945, str. 23—38.

² Imperijalistička politika Italije prema Jugoslaviji zaoštrena je dolaškom na vlast fašizma, koji daje nov impuls italijanskom iredentizmu. Od tada, više nije reč samo o nezadovoljenim zahtevima prema Londonskom paktu iz 1915. godine već o otvorenoj kampanji za nacionalni imperijalistički rat radi stvaranja velike fašističke imperije, pretvaranjem Jadranskog mora u italijansko »Mare nostra«, a zatim dominacijom Italije na Balkanu i u Podunavlju.

³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knjiga 1, Beograd 1963 (drugo izdanje), str. 11—38.

⁴ Od toga: nemačke 4 divizije i 1 komanda korpusa; italijanskih 12 divizija, 4 komande korpusa i 1 komanda armije; bugarske 2 divizije, 1 brigada i 1 štab armije; mađarskih 5 brigada; NDH 5 divizija sa 1 komandom ranga korpusa i 1 komandom ranga armije.

Na drugoj strani, Komunistička partija Jugoslavije se još ranije opredelila za borbu protiv agresora i za nju se pripremala. Politbiro CK KPJ je na svojoj sednici 10. aprila, u Zagrebu, zauzeo stav o produženju otpora naci-fašističkim agresorima, dao perspektivu borbe, istakao značaj čuvanja jedinstva Partije, pozvao komuniste da izbegavaju zarobljeništvo, da skrivaju oružje i da tako deluju u redovima jedinica jugoslovenske vojske. Za rukovođenje pripremama za oružanu borbu pri CK KPJ formiran je *Vojni komitet* s Josipom Brozom Titom na čelu.⁵

Cilj okupacije Jugoslavije i njena uloga u ratnim planovima sila Osovine

Područje Jugoslavije, bogato stratezijskim sirovinama, posebno obojenim metalima, i kao raskrsnica stratezijskih komunikacija koje zapadnu i severnu Evropu povezuju sa srednjom Azijom, imalo je izuzetno značajnu ulogu u ratnim planovima sila Osovine. Prema tim planovima, trebalo je stvoriti povoljne uslove i obezbediti:

1) maksimalno iskorišćavanje geostratezijskog položaja i materijalnih i ljudskih potencijala Jugoslavije za potrebe osovinskih planova, posebno nemačkih, u ratu protiv Sovjetskog Saveza;

2) da se od jugoslovenskog ljudstva formiraju legionarske jedinice i angažuju na Istočnom frontu u operacijama protiv Crvene armije, a jugoslovensku državnu teritoriju iskoristiti kao bazu za odmor i oporavak nemačkih ratnih divizija, kao što je to bilo i sa nekim drugim okupiranim evropskim državama, pa i nemačkim saveznicima — Bugarskom, Mađarskom, Rumunijom i dr.;

3) da se politikom surove denacionalizacije jugoslovenskog stanovništva sprovede germanizacija, italijanizacija, mađarizacija, bugarizacija i albanizacija jugosloveneskog područja.

Time su svi narodi Jugoslavije bili osuđeni da robuju naci-fašističkim osvajačima, a neki da budu i fizički uništeni. To znači da se naci-fašistički osvajači nisu ograničili samo na rat kao sredstvo razračunavanja s vojnom silom protivnika i na agresiju kao način za potčinjavanje suverenih država, nego su, pored svestrane eksploatacije ekonomskog bogatstva zemlje, planirali i zaveli do tada nepoznate mere masovne eksploatacije, progone i istrebljenje civilnog stanovništva.

U skladu s takvim planovima, Uprava za vojnu privredu i naoružanje nemačke Vrhovne komande je već 6. aprila 1941. formirala

⁵ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knjiga 1, str. 41—42.

Vojnoprivredni štab Jugoslavije, kome su postavljeni zadaci da pruži pomoć nemačkim trupama, izviđa privredne objekte, obezbedi sirovine i proizvodna sredstva za ratnu privredu i pronalazi i osposobljava fabrike pogodne za naoružanje. U aktu o kapitulaciji jugoslovenske kraljevske vojske od 17. aprila 1941. bilo je, između ostalog, predviđeno da »sva uređenja i postrojenja vojne sile i privrede, uračunavši i saobraćajna sredstva, imaju se predati neoštećena«.

Odmah posle okupacije formiran je *Vojnoprivredni štab Srbije*, sa zadatkom da istražuje preduzeća za nemačku ratnu privredu i njihovo stavljanje u redovnu proizvodnju. Za obezbeđenje ovih interesa u NDH, u Zagrebu je postavljen nemački vojnoprivredni oficir, a u Sofiji je formiran Vojnoprivredni štab nadležan za jugoslovensku teritoriju koju je Bugarska okupirala, sa posebnim zadatkom da kontroliše rudnike hroma u okolini Skoplja i u dolini Vardara, poboljša njihovu proizvodnju i rudu transportuje za Nemačku. Već 28. aprila Franc Nojhauzen (do aprilskog rata nemački konzul u Beogradu) postavljen je za generalnog opunomoćenika privrede u Jugoslaviji. Vojnoprivredni štab Srbije je u junu preformiran u Vojnoprivredni štab Jugoistoka sa sedištem u Beogradu, a potčinjeni su mu bili nemački oficir za vojnu privredu u Zagrebu i Vojnoprivredni štab u Sofiji.

Pošto je već krajem aprila železnički saobraćaj proradio na svim glavnim prugama, a početkom juna uglavnom izvršeno izviđanje i osposobljavanje fabrika i rudnika koji su dolazili u obzir za ratne potrebe i izvršeno demontiranje određenih mašina i njihovo transportovanje za Nemačku, bili su stvoreni uslovi za iskorišćavanje geostategijskog položaja i materijalnih potencijala Jugoslavije za ratne potrebe nacističke Nemačke.⁶

Iskorišćavanje ljudskog potencijala vršeno je (1) odvođenjem radne snage na prisilan rad u Nemačku i uvođenjem obavezne državne radne službe na okupiranom području, i (2) prinudnom mobilizacijom u kvislinške oružane formacije i jedinice oružanih snaga okupacionih sila.

Odmah posle okupacije Jugoslavije na berze rada u Beogradu, Zagrebu i drugim mestima došli su nemački stručnjaci za radnu snagu, koji su na zahtev odgovarajućih nemačkih ministarstava, preko domaćih kvislinških uprava, prikupljali radnu snagu. Tako su već 1941. godine samo sa teritorije NDH eksportovana u Nemačku 79.922 radnika, iako je sporazumom bilo predviđeno samo 54.500 radnika.

⁶ *Vojno-političko savetovanje u Stolicama — značaj i posledice za NOP*, Beograd 1980, str. 307—309.

Nemačke pa i mađarske okupacione vlasti nastojale su da znatan deo radne snage uključe i u značajnije privredne grane u zemlji (u rudarstvu, industriji, saobraćaju, poljoprivredi), a zatim i na nekim posebnim objektima i u ustanovama koje su bile značajne za nemačku ratnu privredu.

Radi lakšeg i uspešnijeg prikupljanja radne snage, doneseno je nekoliko uredbi i drugih propisa na osnovu kojih je vršen pritisak na ljude da se prijavljuju na rad. Svako odbijaje poziva da se pođe na bilo koji rad povlačilo je za sobom novčane kazne, kazne zatvora, pa i slanje u koncentracione logore.⁷

Nemački okupator je, preko vlade NDH i vlade Milana Nedića, uz pomoć Dimitrija Ljotića i drugih fašista, uspeo da organizuje kvislinške oružane formacije, koje su na kraju godine imale u NDH 106.000, u Srbiji 24.000, a na Kosovu oko 2.000 ljudi — ukupno 132.000 ljudi.

Na zahtev Hitlera, vlada NDH je jula 1941. pokrenula akciju prikupljanja dobrovoljaca za Istočni front, od kojih su formirane legionarske jedinice kopnene vojske, vazduhoplovstva i mornarice i upućene u Nemačku na obuku, a potom na Istočni front. Sličan zahtev postavili su Italijani, pa je formiran *Laki prevozni zdruk*, koji je upućen u Italiju na kraću obuku, a zatim na Istočni front. Ukupno je na Istočni front upućeno oko 8.000 vojnika, podoficira i oficira.

Ruski emigranti u Srbiji su, najvećim delom, oduševljeno prihvatili nemački napad na Sovjetski Savez. S malim izuzetkom, oni su bili spremni da se stave u službu nacističke Nemačke. Nemci su to raspoloženje iskoristili i u septembru 1941. od dobrovoljaca iz redova ruske emigracije u Srbiji formirali vojnu formaciju pod nazivom »Ruska grupa tvorničkih straža«, sa oko 2.000 ljudi na kraju godine.

Naporima okupatora i kvislinga da spreče razvoj oružane borbe u Jugoslaviji, pridružile su se i one snage jugoslovenske buržoazije u zemlji koje su se uglavnom okupljale oko jugoslovenske izbegličke vlade. Svesne da oružani ustanak pod rukovodstvom KPJ neminovno vodi promeni društveno-političkih odnosa, te snage su se odlučno angažovale protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Tako se, najpre u Srbiji, a zatim i u ostalim delovima Jugoslavije, javljaju i aktiviraju četnici Draže Mihailovića koji su nastojali da, kao predstavnici velikosrpske buržoazije, raznim parolama o preuranjenosti ustanka odvrate narod od oružane borbe i razbiju njegovo jedin-

⁷ Dr Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, Beograd 1975, str. 145—187.

stvo. Četničko rukovodstvo formira oružane formacije tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini i uspostavlja tajne kontakte sa okupatorima i istaknutim kvislinzima, pripremajući se za otvorenu oružanu borbu protiv narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Ukupne četničke snage na kraju godine brojale su oko 8.000 ljudi.

Tako je, ne računajući folksdojčere, na kraju 1941. godine bilo pod oružjem u službi okupatora oko 150.000 jugoslovenskih državljana. Tu nisu uračunati oni iz severnog dela Slovenije, Baranje, Banata i Makedonije mobilisani u nemačke, mađarske i bugarske oružane snage.⁸

Denacionalizacija jugoslovenskog stanovništva vršena je političkim, ekonomskim i kulturnim merama, prekrštavanjem Srba i deportacijom Slovenaca i Srba.

Slovenci su deportovani iz onih oblasti Slovenije koje su pripale Nemačkoj prilikom podele jugoslovenske teritorije. Već u aprilu planirano je iseljavanje oko 260.000 Slovenaca na područje Srbije, između Dunava i Kragujevca. Nemci su uspeali da iz dve slovenačke pokrajine — Štajerske i Gorenjske — deportuju oko 63.000 Slovenaca, i to: u Nemačku 45.194, u Hrvatsku 9.793 i u Srbiju 8.177 lica. Ako se tome doda oko 17.000 ljudi koji su izbegli hapšenje i deportaciju bekstvom u Ljubljansku pokrajinu i u Hrvatsku, onda se može smatrati da su nacističke deportacije pogodile preko 80.000 Slovenaca, od čega 72.000 u 1941. godini.

Iseljavanje Srba iz NDH organizovano je u 32 transporta u četiri etape, u kojima je iseljeno ukupno 15.266 lica. Međutim, ilegalno je iz istočne Bosne vršeno prebacivanje preko Drine u Srbiju, a mnogi su na razne načine prebegli i sami, spasavajući na taj način svoj goli život, pa se ceni da je 1941. godine iz NDH u Srbiju ilegalno i legalno iseljeno preko 150.000 Srba.

Nije utvrđeno koliko je srpskog stanovništva bilo prevedeno iz pravoslavne u katoličku veru, ali se iz memoranduma nadbiskupa Alojzija Stepinca papi Piju XII od 18. maja 1943. vidi da je do tada u katoličku veru prevedeno oko 240.000 Srba u NDH, od kojih manje od 100.000 u 1941. godini.

Deportacije su preduzimane pod izgovorom nacionalnog čišćenja određenih oblasti (preseljavanje Srba iz NDH) i oslobađanja prostora za naseljavanje nemačkog naroda (preseljavanje Slovenaca u Hrvatsku, Srbiju i Nemačku). Jevreji su deportovani radi njihovog

⁸ *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knjiga 2, str. 61—79, Beograd 1977.

potpunog uništenja, a prevođenje Srba iz pravoslavne u katoličku veru objašnjavano je kao njihovo vraćanje »vjeri svojih otaca«.⁹

Uništavanje jugoslovenskog stanovništva. Pohodu na Sovjetski Savez Hitler je dao karakter ideološke borbe, u kojoj »ne važe« međunarodni zakoni i ugovori. U tom smislu, on je na konferenciji najviših vojnih rukovodilaca 30. marta 1941. stavio do znanja da rat protiv Sovjetskog Saveza zahteva krajnju bezobzirnost. Posebno je istakao da prvenstveno treba likvidirati komuniste i političke komesare. Hitler je tada, pored ostalog, izjavio:

»Mi smo obavezni uništiti stanovništvo i to ulazi u našu misiju zaštite nemačkog stanovništva. Nama se nameće zadatak da stvorimo tehniku istrebljenja stanovništva... Ako sam ja poslao cvet nemačkog naroda u pakao rata, gde se bez milosti proliva dragocena nemačka krv, onda bez sumnje ja imam pravo uništiti milione ljudi niže rase koji se razmnožavaju kao crvi« (podvukao M. C.).

Shodno tome nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga izdala je, 12. maja 1941, naredbu za likvidaciju zarobljenih političkih komesara Crvene armije, a postupak prema ostalim zarobljenicima usmeren je na masovno uništavanje fizičkim iscrpljivanjem, glađu, uskraćivanjem lekarske pomoći i dr. To Hitlerovo naređenje proizvod je njegovog plana o surovom eksploataisanju i istrebljenju slovenskih naroda. Sve se to odnosilo i na Jugoslovane kao slovenski narod.

Već prvih dana okupacije Jugoslavije, okupacione vlasti su izdale niz naredbi i uputstava svojim jedinicama kako da postupaju sa stanovništvom okupirane teritorije, odnosno kako ga što više eksploatisati i terorizati. Stoga teror i zločine okupacionih sila i kvislinga treba posmatrati kao deo plana i proces uništavanja i sprečavanja daljeg porasta slovenskih naroda kao »niže rase«.

Okupatori i kvislinzi su primenom najbrutalnijeg terora koji je, između ostalog, bio zasnovan na rasnoj i antikomunističkoj osnovi, još u aprilskom ratu počeli da uništavaju jugoslovensko stanovništvo. Tako je prilikom bombardovanja Beograda poginulo preko 3.500 građana, a vojska hortijevske Mađarske je u Baranji i Bačkoj, od 11. do 15. aprila, ubila preko 3.500 ljudi, žena i dece, uhapsila oko 10.000 a iselila preko 10.000 kolonizovanih dobrovoljaca iz prvog svetskog rata. Okupatorima su u tome pomagali kvislinški režimi i kontra-revolucionarne snage.

⁹ Dr Nikola Živković, n.d., str. 188—213; Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Beograd 1973, str. 364—377.

Ustaše su u NDH, odmah po dolasku na vlast, počele da primenjuju teror protiv svakog ko bi im mogao biti potencijalni protivnik. Pod rasističkim parolama o »očuvanju hrvatske nacije« i stvaranju »hrvatskog životnog prostora«, zasnovanih na nacističkoj teoriji »o višim i nižim rasama«, ustaše donose zakonska akta kojima je stavljeno van zakona i bilo podvrgnuto istrebljenju i uništenju preko 1,900.000 Srba, oko 40.000 Jevreja, oko 40.000 Cigana (Roma), zatim komunisti, antifašisti i svi ostali Hrvati i Muslimani koji su se suprotstavljali okupatoru i ustaškom režimu. Tako je od 6,400.000 stanovnika, koliko je ukupno živelo na teritoriji NDH, preko jedne trećine bilo predviđeno da se uništi i ukloni iz NDH.

U devet koncentracionih logora u NDH već 1941. godine ubijeno je preko 100.000 lica. Masovnim pokoljima na terenu ubijeno je nekoliko desetina hiljada ljudi, žena i dece. Tako su ustaše, uz pomoć Italijana, samo na Kordunu ubile oko 11.000 stanovnika, a preko 15.000 ljudi ostalo je bez krova nad glavom i drugih sredstava za egzistenciju, koji su migrirali prema unutrašnjosti Korduna; od 31. jula do 18. avgusta u Bosanskoj krajini ustaše su ubile oko 10.000 ljudi. Slično je bilo u Hercegovini i drugim delovima NDH.

Posle početka oružanog ustanka i prvih ustaničkih akcija, okupatori su, posebno Nemci, sa još većom žestinom nastavili uništenje stanovništva. U svojim zapovestima, štabovi nemačkih jedinica traže strogo pridržavanje njihovih naredbi, a pored do tada već izdatih, usledile su i nove naredbe u kojima se zahteva surovo postupanje prema stanovništvu i ustanicima.

Koliko je nacističkoj Nemačkoj bilo stalo da uništi slovenski živalj u Jugoslaviji već 1941. godine, jasno se vidi iz brojnih naredbi rukovodećih faktora. Komandant Jugoistoka general List, naredbom od 5. septembra 1941, za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta između ostalog, nalaže »bezobzirne i neodložne mere protiv ustanika, njihovih pomagača i saradnika«. Uskoro je usledila Hitlerova zapovest od 16. septembra za razbijanje narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji i Hrvatskoj, kojom se naređuje primena najstrožih mera i određivanje jedinica za gušenje ustanka. Na osnovu ove Hitlerove naredbe donesene su i druge, kao što je naredba načelnika Štaba nemačke Vrhovne komande Kejtela, takođe od 16. septembra, gde se podvlači da su se dosadašnje mere protiv ustanika pokazale neefikasne, pa se zbog toga naređuje da se »svuda primene najstrože mere, kako bi se pokret ugušio u najkraćem roku« i da treba »imati u vidu da jedan čovečiji život u dotičnim zemljama često ne vredi ništa i da se zastrašujuće dejstvo može postići samo neobičnom svirepošću. Kao odmazda za život jednog

nemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti, kao opšte pravilo, da odgovara smrtna kazna 50—100 komunista. Način izvršenja kazne mora još pojačati zastrašujući efekat«.

General Beme, kao komandant svih nemačkih trupa u ustaničkim oblastima i opunomoćeni general, izdao je 25. septembra 1941. potčinjenim jedinicama poverljivo uputstvo u kome se kaže:

»Ako ovde ne postupimo svim sredstvima i s najvećom bezobzirnošću, naši će se gubici penjati do neizvesnosti. Vaš je zadatak da prokrstarite zemljom, u kojoj se 1914. potocima lila nemačka krv usled podmuklosti Srba, muškaraca i žena. Vi ste osvretnici tih mrtvih. Za celu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primer, koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo. Svaki koji blago postupi, greši se o živote svojih drugova. On će biti pozvan na odgovornost bez obzira na ličnost i stavljen pod ratni sud«.

Pošto nisu uspele da unište partizanske snage, nemačke trupe su se na neshvatljivo svirep način obračunavale sa stanovništvom. Nemački vojnici su sve uhvaćene muškarce ubijali ili prikupljali radi sprovođenja u logore, a sela spaljivali. U Podrinju su streljali preko 3.600 ljudi i otpremili u logore 21.440 lica. Najmasovnije zločine izvršili su u Kraljevu gde su streljali oko 5.700 lica, u Kragujevcu gde su streljali preko 7.000 građana, među kojima veliki broj đaka i profesora, zatim u Beogradu gde su od 9. do 30. oktobra 1941. streljali 6.750 lica.

Prema utvrđenim podacima, Nemci su u Srbiji od avgusta do decembra 1941. streljali preko 44.000 ljudi, žena i dece.

Još uvek nije detaljno utvrđeno koliko je jugoslovenskog stanovništva zahvaćeno zločinima i terorom okupatora i kvislinga 1941. godine. Međutim, iz onog što je navedeno u ovom prilogu vidi se da je zločinima i terorom okupatora i kvislinga, već u 1941. godini, u obliku svirepe eksploatacije, denacionalizacije i uništavanja obuhvaćeno preko milion Jugoslovena, ako se tu uračunaju i oni koji su odvedeni u zarobljeništvo (oko 300.000 lica).¹⁰

¹⁰ *Drugi svetski rat* (pregled ratnih operacija), II knjiga, Beograd 1961, str. 39—41; dr Nikola Živković, n.d., str. 213—273; dr Venceslav Glišić, *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941—1944*, Beograd 1970, str. 31—93; Mladen Colić, n.d., str. 341—364, 377—397; B. Mitrovski, V. Glišić, T. Ristovski: *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945*, Beograd 1971, str. 145—147; *Vojna enciklopedija*, sv. 10, str. 664; Božo Vukobratović, *Teror i zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača na Kordunu 1941* (Zbornik) — Simpozij o Petrovoj gori, Zagreb 1972, str. 341—362, *Zbornik NOR-a*, tom I, knjiga 1, str. 459—460, 502—503.

Titova koncepcija opštenarodnog oružanog ustanka poremetila planove okupacionih sila

Titova koncepcija opštenarodnog oružanog ustanka odlučujuće je uticala na nerealizovanje i menjanje početnih planova okupacionih sila u Jugoslaviji 1941. godine. Vojni deo te koncepcije je, uglavnom, izražen kroz osnovne komponente vojne strategije:

- 1) da čitava Jugoslavija bude operacijski prostor kao jedinstveno ratište;
- 2) kroz jedinstveno rukovođenje oružanom borbom;
- 3) kroz jedinstvene oružane snage NOP-a;
- 4) kroz izgradnju jedinstvene ratne veštine (taktike, operatike i strategije).

Titova koncepcija, po kojoj je operacijski prostor bila čitava Jugoslavija kao jedinstveno ratište, *»kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta naneli neprijatelju što veći gubici«*,¹¹ onemogućila je okupatorsko-kvislinške snage da stalno ofanzivno djeluju na jugoslovenskom ratištu, a kada su i djelovale nisu mogle izvoditi napadna dejstva kojima bi obuhvatile, istovremeno ili postupno, ceo prostor na kojem su se nalazile i djelovale ustaničke — partizanske jedinice. Umesto toga, one su glavne udare usmeravale na najjače ustaničke grupacije, glavna ustanička žarišta i rukovodstvo NOP-a, računajući da će tako najpre uništiti pokret. S druge strane, okupatorsko-kvislinške snage nisu se mogle u većem broju angažovati sa jedne na drugoj teritoriji, već je to izvođeno dovođenjem novih snaga iz drugih okupiranih zemalja, sa Istočnog fronta i formiranjem novih kvislinških oružanih formacija.

Titova koncepcija da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija a težište borbenih dejstava na vangradskom području, poremetila je planove angažovanja okupacionih trupa, po kojima je posjedanje i držanje gradova, industrijskih centara i drugih važnijih objekata i korišćenje komunikacija trebalo obezbediti operativnim okupacionim trupama, a ostali prostor držati pod kontrolom pomoću policije, žandarmerije, upravnog aparata i kvislinških oružanih formacija. Okupatori su bili prisiljeni da odustanu od tog plana.

Već u julu u Crnoj Gori, a u septembru i u ostalim delovima Jugoslavije, okupator je morao da manjim delom svojih i kvislinških trupa i okupacionim aparatom drži posednute objekte, a drugima — glavnim delom da ofanzivno djeluje protiv partizanskih

¹¹ Josip Broz Tito: *Vojna djela*, knjiga II, Beograd 1978, str. 301.

snaga, nastojeći da im nametne frontalne uništavajuće sudare na otvorenom prostoru, u kojima bi u punoj meri došla do izražaja njegova brojna i tehnička superiornost. Tako je okupator jednom delu svojih snaga morao unapred predodrediti defanzivnu — statičku ulogu, odbranu posednutih gradova i drugih vitalnih objekata, bez čijeg bi se držanja izgubio smisao okupacije Jugoslavije, dok je glavnim snagama izvodio ofanzivna dejstva. Zbog toga se raspored okupacionih i kvislinških operativnih jedinica, na kraju 1941. godine, nije poklapalo sa osnovnim planom okupacije.

Titova koncepcija da na čelu svih oružanih snaga NOP-a Jugoslavije bude Vrhovni štab, koji će preko nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih glavnih štabova rukovoditi narodnooslobodilačkom borbom na čitavoj teritoriji Jugoslavije, omogućila je koordiniranje i usklađivanje svih borbenih aktivnosti u Jugoslaviji, čime je vojnom silom narodnooslobodilačkog pokreta, pored ostalog, poremećen ili likvidiran plan komadanja i okupacije Jugoslavije.

Titovom koncepcijom opštenarodnog oružanog ustanka okupatorskim i kvislinškim trupama nanošeni su stalni i sve veći gubici; okupatori su u oružanom ustanku videli veliku realnu i potencijalnu opasnost za svoje pozicije, i to ne samo na teritoriji Jugoslavije nego i mnogo šire.¹²

Titova koncepcija opštenarodnog oružanog ustanka poremetila je sve planove okupacionih sila i stavila ih pred neočekivane probleme, koji su uskoro apsorbovali celokupnu aktivnost okupatorsko-kvislinških trupa i prisilili njihove komande, posebno nemačku Vrhovnu komandu i italijansku Vrhovnu komandu i lično Hitlera i Musolinija, da se u tome neposredno angažuju i dovode nove snage u Jugoslaviju. S obzirom na to da nisu uspjeli da uguše ustanak snagama od 400.000 vojnika, koliko su imali uoči izbijanja ustanka, okupatori su dovođenjem i formiranjem novih jedinica taj broj povećali na 600.000 vojnika na kraju 1941. godine.¹³

Takođe, poremećeni su planovi okupatora da nesmetano eksploatišu jugoslovensku privredu, radnu snagu i druga bogatstva zemlje — što ilustruje sledeće: smanjena je privredna eksploatacija i ograničen transport trupa i ratnog materijala;¹⁴ deportacija

¹² Isto, str. 300—314.

¹³ Okupacione i kvislinške operativne trupe brojale su preko 600.000 vojnika, od toga nemačkih oko 100.000, italijanskih oko 280.000, bugarskih oko 60.000, mađarskih oko 20.000 i kvislinških oko 140.000. Te snage su bile svrstane u 30 divizija i 3 samostalne brigade, kao i niz drugih manjih jedinica, od čega nemačkih 6 divizija, italijanskih 16 divizija, bugarskih 2 divizije i 1 brigada, mađarskih 2 brigade i NDH 6 divizija.

¹⁴ U diverzantskim aktivnostima partizanskih snaga radi sprečavanja eksploatacije rudnika i korišćenja komunikacija, jedinice Glavnog štaba NOP

Slovenaca i Srba nije ostvarena po planu; italijanske divizije su zadržane u Jugoslaviji pa nije došlo do formiranja armije za Istočni front, već je formiran samo korpus; iako je vlada NDH uputila izvesne legionarske jedinice na Istočni front, nije ostvaren predviđeni plan; nije ostvaren ni predviđeni plan angažovanja radne snage za nemačku privredu, odnosno za rad u Nemačkoj i na okupiranom području.

Zahvaljujući Titovoj koncepciji opštenarodnog oružanog ustanka, umesto da prema sebi imaju pokorene i poslušne narode i mirnu teritoriju, kako su to očekivali, okupatori su bili suočeni sa dobro organizovanim, kompaktnim i jedinstveno vođenim protivnikom koji je imao potpuno određene i jasne ciljeve za čije se ostvarenje borio svim snagama i sredstvima.

Tako je Jugoslavija postala područje od prvorazredne važnosti, na kojem je došlo do primene opsežnih vojnih operativnih mera i poduhvata, što je Jugoslaviju od okupirane i raskomadane zemlje pretvorilo u ratište na kojem su borbena dejstva dostizala stepen žestokih borbi u kojima su okupacione i kvislinške trupe podržavane artiljerijom, tenkovima, avijacijom i mornaricom. S druge strane, snage narodnooslobodilačkih snaga partizanskih odreda Jugoslavije, iako bez artiljerije, tenkova, avijacije i mornarice, borile su se krajnje požrtvovano, pružajući okupatoru i kvislinzima žilav otpor.

Pored ostalog, to potvrđuje i činjenica da su obostrani gubici u ljudstvu iznosili oko 125.000, od kojih oko 67.000 mrtvih i oko 58.000 ranjenih vojnika odnosno boraca, ili 18% od ukupnog broja angažovanih. Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta imale su oko 26.000 poginulih i preko 29.000 ranjenih boraca, što ukupno iznosi preko 55.000 nepovratnih i povratnih gubitaka. Istovremeno, okupacione i kvislinške snage imale su 41.000 mrtvih i oko 29.000 ranjenih vojnika i oficira, što znači da su njihovi ukupni gubici u ljudstvu, nepovratni i povratni, iznosili oko 70.000 ljudi ili oko 12% od ukupnog broja vojnika angažovanih u Jugoslaviji, a to je u proseku samo za 2% manje nego što su Nemci imali od 22. juna do 30. novembra 1941. na Istočnom frontu.¹⁵

odreda Hrvatske uništile su oko 36 lokomotiva, a na magistralnim putevima Zagreb—Beograd, Zagreb—Sušak i Ogulin—Split izvršeno je 67 diverzija, pri čemu je porušeno 34 objekta. Na području Srbije od avgusta do decembra 1941, osim rudnika u Boru, Trepči i Majdanpeku, svi pogoni su stali, a više njih je razoreno; na železničkim prugama izvršeno je oko 450 diverzatnskih akcija. Pored ostalog, onemogućeno je redovno snabdevanje sredozemne nemačke flote naftom iz Rumunije, iako je angažovano oko 11.000 vojnika za obezbeđenje pruge Zagreb—Rijeka. *Vojno-političko savetovanje u Stolicama*, str. 307—323.

¹⁵ *Vojno-političko savetovanje u Stolicama*, str. 285—305.

Kada su u pitanju okupacione sile, onda treba istaći da je za Italiju, koja je tada ratovala na tri ratišta, jugoslovensko ratište bilo glavno, jer je na njemu imala preko 16 divizija, na afričkom 8, a na istočnom samo 3 divizije. I za Bugarsku je jugoslovensko ratište bilo glavno ratište.

Komunistička partija Jugoslavije s Josipom Brozom Titom na čelu, sa svojih tada oka 12.000 članova i oko 30.000 članova SKOJ-a, uspela je da za nepuna tri meseca nakon aprilskog rata pokrene u oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga one iste narodne mase koje su tek nedavno bile »kapitulirale«. Centralni komitet KPJ i Tito su se na to odlučili i uspeli utoliko lakše jer su im bili dobro poznati Hitlerovi planovi za uništenje Slovena. To se vidi i iz Titovog članka »Zašto se narodni partizani bore«, objavljenog u »Biltenu« Glavnog štaba NOPOJ 19. avgusta 1941, u kojem se, pored ostalog, kaže: »počelo je ono što je krvavi ludak Hitler pisao u svojoj knjizi Moja borba, tj. da treba Slovene učiniti robovima ili istrijebiti«. Govoreći o pravilno ocenjenim mogućnostima za uspeh oružane borbe protiv okupatora, Tito je rekao: »Mi smo unapred znali da će to biti borba do istrebljenja, ali smo isto tako znali da će narod biti istrebljivan i bez borbe. Zbog toga nije moglo biti riječi o nekom kolebanju«. ¹⁶

Zahvaljujući Titovoj koncepciji o opštenarodnom oružanom ustanku i pretvaranju Jugoslavije iz okupirane i podeljene zemlje u ratište, tada jedino u okupiranoj i porobljenoj Evropi, ugrožena je pozadina osovinskih armija na Istočnom i Afričkom frontu, a ostalim narodima dat je podstrek da krenu u oružanu borbu protiv naci-fašizma, dok je Sovjetskom Savezu pružena moralna podrška i posredna vojna pomoć.

¹⁶ Josip Broz Tito: *Vojna djela*, knjiga I, str. 46, knjiga II str. 299 (drugo izdanje — 1978).